

אלמנת רבי שלום שרעבי — תעודות חדשות

אוצר החכמה

לזכרו של ד"ר ו"ד ליפמן

המקובל ר' שלום בן יצחק שרעבי מזרחי (הרש"ש) נולד בשנת ת"פ בערך. עלה בצעירותו מתימן לירושלים דרך דמשק. התפרסם כמקובל מופלא אשר קבלת האר"י ידועה לו על בוריה. לא בכדי שמוהו, בשנת תקי"א ראש לשיבת המקובלים 'בית-אל'. ראשון היה גם לחותמים על שטר ההתקשרות של שנים עשר החכמים, שעשו ברית לשותפות וחיי הרוח בשנים תקי"א, תקי"ד ותקי"ח. מעטים הפרטים הביוגרפיים עליו ועל משפחתו.¹ נזכר כי נשא לאשה בת למשפחה ספרדית. אשתו חנה המכונה 'די מזרחי' ילדה לו בן בשם חזקיה-יצחק ובת בשם רבקה.² חנה נפטרה בכ"ד בניסן תקל"א.³

1 נוסף לערכים על הרש"ש באנציקלופדיה העברית ויודאיקה באנגלית שכתבם י' רצהבי, מצויים ביוגרפיות ופרטים בספרים הדנים בחכמי ארץ-ישראל: א' בן ישראל, המקבל הרב שלום מזרחי שרעבי, לוח ארץ ישראל, יט (תרעד) עמ' 69—84; א"ל פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, ח"ג, ירושלים תרפ"ט, עמ' 116—119; א' בן ציון, שר שלום שרעבי, ירושלים תר"צ; א' אלגזאף, תולדות הרב שלום שרעבי, בתוך: שרידי תימן, ירושלים תרצ"ג, עמ' ה; מ"ד גאון, יהודי המזרח בארץ ישראל, ח"ב, ירושלים תרצ"ח, עמ' 684—686; מ' בניהו, רבי חיים יוסף דוד אזולאי, ב, ירושלים תשי"ט, עמ' שמא—שמב; צ' מושקוביץ, חיי הרש"ש א. חייו ופעלו... רבי שלום מזרחי שרעבי ידיע שרעבי והחברייא קדישא בחבורת 'בית אל'... ב. דרכי שלום — מנהגי הרש"ש והחברייא קדישא, ירושלים תשכ"ט; י"ש גפנר, אור השמש — תולדות חייו ופעולותיו של רב שלום שרעבי, ירושלים תש"ל; א' סורסקי, אורות ממזרח, בני ברק, תשל"ד, דפים לא—נ; ש' וייס, חכמי הספרדים בארץ ישראל, ירושלים תשל"ו, עמ' 117—147; א' חייבי, ענק הרוח — השר רבי שלום שרעבי (הרש"ש) זצ"ל, תולדותיו, תורתו, סיפורים ואגדות, ירושלים תשמ"ז; נוסח שטר ההתקשרות פורסם לראשונה ע"י י' פרלוב, ארז בלבגון, וילנה תרנ"ט, עמ' 50—51; ש"ח קוק, על אגודת מקובלי ירושלים (ידיעות ביבליוגרפיות) קרית ספר כד (תש"ז), עמ' 84—85; פרומקין, תוח"י, ח"ג, עמ' 47—54; גפנר, עמ' מ—נא; י' בן צבי, ארץ-ישראל ויישובה בימי השלטון העותמאני, ירושלים תשט"ו, עמ' 270—271.

2 ולא כדברי כמה מכותבי תולדותיו שסברו שהיו לו שני בנים, חזקיה ויצחק (א' בן ציון הג"ל, עמ' לב; ש' רוזאניס, קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם, ח"ה, סופיא תרצ"ז—ח, עמ' 265); הבן חזקיה יצחק נפטר בשנת תקס"ח (גפנר, עמ' עב); לר' חזקיה-יצחק היה בן בשם אברהם שלום, שנולד בשנת תקל"ה, והוא מחבר הספר דברי שלום, על כתבי האר"י, ירושלים תר"ג, חתום על תעודה משנת תקפ"ה, ונפטר בכ"ה בכסליו תקפ"ז: מ' בניהו, צרור תעודות על ירושלים במאות הי"ח והי"ט, ירושלים — רבעון לחקר ירושלים ותולדותיה, א (תש"ח, עמ' פה). וראה גם א' חיים, מקורות ותעודות לתולדות העדה הספרדית בירושלים העותמאנית, שבט ועם, סדרה שנית, ב (ז) ניסן תשל"ג, עמ' 168.

3 קבורה בחלקת הרבנים בשורה אחת עם הרש"ש. נוסח מצבתה גפנר, עמ' נח.

פרטים נוספים על חיי המשפחה מצויים בתעודות בארכיון הממלכתי הבריטי שטרם פורסמו. מהן מתברר שלאחר פטירתה של חנה נשא הרש"ש לאשה אלמנה בשם שרה בת משה דוד גאליקו.⁴ בעלה הראשון היה החכם אברהם אבן עזרא מירושלים, שנפטר בט"ו מנחם אב תקל"ב.⁵ מתי נישאה לרש"ש לא ידוע. ר' שלום שרעבי נפטר ב' בשבט תקל"ז.⁶ לאחר פטירת הרש"ש ירדה שרה לקושטא. במוכירות של השגרירות הבריטית בקושטא נמצאות תעודות הנוגעות לירושתו של בעלה הראשון וזו של הרש"ש. פרטי הדברים הם כדלקמן:

אביה של שרה גאליקו הוריש לה 500 ל"ש שהופקדו בבנק בלונדון, ונקנו בהן מניות של הבנק הממלכתי של בריטניה. הידיעה הראשונה על כך היא מינואר 1758 (תק"ח). לאחר עשרים ושלוש שנים וחצי (28 ביוני 1781) התיצבה בקנצלריה של השגרירות הבריטית בקושטא כדי לקבל את כספי הקרן והרווחים, שהגיעו ל-1500 ל"ש, ושבמשך חמש שנים לא קיבלה אותם. דומה שבני משפחה של הרש"ש יצאו עוררים על זכותה לכסף זה. היא באה, איפוא, להסדיר את הפרוצידורה המשפטית להבטחת זכויותיה ולהשגת הכסף. זכותה הבלעדית על הכסף אושר על-ידי נוטריון ציבורי בלונדון בשם בנימין בונט ב-31 בינואר 1758, והוא גם העיד כי בדק בלשכת המניות של בנק בריטניה ונמסר לו כי לזכותה 1500 ל"ש במניות של קרן ההון של הבנק הנ"ל. האלמנה הצהירה בשבועה שהסכום הנ"ל שייך רק לה ומעולם לא מסרה אותו בתור נדוניה לאף אחד משני בעליה ולא לאדם אחר, ושלבעלים הנ"ל לא היתה רשות ליהנות מהקרן ולא מהריבית. העדים החתומים על הצהרתה הם שני סוחרים אנגלים בשם ברבאוד והנרי מאלטאס, הידועים בתור אנשים שעמדו בקשרי מסחר עם יהודים בקושטא, כפי שעולה ממסמכי חברה הלבאנט. הצהרתה מאושרת בידי הקנצלר ב' פיזאג'י ובידי השגריר הבריטי רוברט אינסלי (שירת בשנים 1775–1794).

לחיזוק הצהרתה צירפה הצהרה של שלושה חברי בית הדין בירושלים ר' יום טוב אלגאזי,⁷ ר' מנצור מרזוק,⁸ ור' יעקב חזן. הם אישרו (במיסמך מתורגם מעברית לאיטלקית) בכ"ח בכסליו תקמ"א (26 בינואר 1781) כי הכסף הנמצא בלונדון שייך רק לאלמנה, ולא

4 בתעודות באנגלית ובאיטלקית כתוב Gallichi. המקובל ר' רפאל אשר גאליקו היה מחבריו של הרש"ש. הוא חתום עם רבני ירושלים בר"ח מרחשון תק"ח על תעודה בעניין ישיבת דמשק אליעזר: א' חיים, שם, עמ' 167.

5 בין חכמי ירושלים בתקופה זו לא מצאתי שם זה. אולי הכוונה לדיין באיזמיר שכתב הקדמה לספר דרושו של ר' יעקב שאול, קול יעקב, איזמיר תק"כ. ואכן עלה לאחר מכן לארץ-ישראל. זו הצעתו של ד"ר אברהם בן יעקב, ותודתי נתונה לו על כך.

6 נוסח מצבתו: חלקת מחוקק, מחברת ג, דף לט, א; א' בן-ישראל, עמ' 76; גאון, עמ' 686; צילום מצבתו: גפנר עמ' סא. פרומקין, ח"ג, עמ' 119 טעה בכותבו שנפטר בתקמ"ב, וכן רוזאניס ח"ה, עמ' 265.

7 ר' יום טוב בן ישראל אלגאזי, (תפ"ז–תקס"ב) מחכמי ירושלים הנודעים ביותר, מחבר הספר הלכות יום טוב, הלכות בכורות וחלה לרמב"ן, עם פירוש, ליוורנו תקנ"ד; ועוד. יצא בשליחות ארץ-ישראל יחד עם ר' יעקב חזן. עיין א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א, במפתח.

8 ר' מנצור מרזוק. תלמיד של הרב ישראל מאיר מורחי, חיבר כמה ספרים ובכללם קרבן אליעזר, על מס' עבודה זרה, שאלוניקי תקל"ז; עיין פרומקין, תוח"י, ח"ג, עמ' 90, 101–102, 110; יערי, שלוחי-ארץ ישראל, במפתח; א' בן יעקב, ירושלים בין החומות, ירושלים תשל"ז, עמ' 148, 360, 364–365; הוא נפטר בג' בסיון תקמ"ט.

ניתן בתור גדוניה ולא נרשם בכתובה, ובעלה הרב שלום מזרחי לא היה רשאי ליהנות מהכסף, ולפי הדין לא היה רשאי לתתו במתנה ולא בתור גמ"ח, וכן לא היו רשאים לעשות זאת בניו. הם מצהירים שהרב הנ"ל לא נתן מעולם שום מתנה, לא בחייו ולא לפני פטירתו בהסכמתה או בלעדיה. ידוע להם כי היא התפרנסה מהכסף הנ"ל, ששייך רק לה.

לאחר כשישה חודשים (ד' תמוז תקמ"א / 28 ביוני 1781) אישר ר' רפאל יצחק ירושלמי⁹ מחכמי קושטא, שהצהירה הנ"ל היא העתק נאמן של המקור שעליו חתמו חכמי ירושלים, ושחתימותיהם מוכרות לו היטב, והצהירה היא, איפוא, אמינה. באותו יום אישרו שני סוחרים יהודים מוכרים בקושטא קונורטו יום טוב אנג'יל¹⁰ ויעקב טולידו¹¹ כי התרגום נאמן למקור העברי. הם חתמו באותיות עבריות.⁹

שרה מינתה כמיופה כוחה ליצג את האינטרסים שלה בלונדון את הסוחר היהודי האמיד רפאל פראנקו.¹² היא יפתה כוחו (28 ביוני 1781) לנקוט בכל האמצעים הדרושים כדי להבטיח את כספה וחזיוותיה.

בין התעודות הקשורות לפרשה זו מצויה אחת, שהארכיבישוף מקנטרבורי פרדריק קורנווליס (שירת בשנים 1768–1783) שלח לשגריר הבריטי בקושטא ב 14 בספטמבר 1781, ובה נאמר, כי היות ושרה מזרחי שרעבי אינה יכולה להופיע בלונדון מפאת ההוצאות הרבות הכרוכות בנסיעה זו, הרי נציגו פטר קאלוורט, דוקטור למשפטים מיפה את כוחו של השגריר, שבפניו תישבע שרה על אמיתות האינונטאר – נכסי דנידי ומטלטלין שהשאיר אחריהם אבן עזרא מירושלים, שנפטר ללא צוואה. האינונטאר יירשם גם בספרי בית המשפט בלונדון.

שלושה ימים לאחר מכן, נשלח בשם הארכיבישוף הנ"ל נוסח שבועה שעליה להישבע, לחתום ולשלוח לבית המשפט בלונדון. כשלושה חודשים לאחר מכן (17 בדצמבר 1781) הופיעה שרה בקנצלריה של השגרירות הבריטית בקושטא והצהירה בשבועה, כי היא האלמנה החוקית של אברהם אבן עזרא, ולפי מיטב ידיעתה הוא נפטר ולא השאיר צוואה, וכי היא מתחייבת לטפל בנכסיו כיאות, תשלם את חובותיו עד סכום הירושה והיא תכין

9 היה הרב הכולל בקושטא. ראה עליו יערי, שלוחי ארץ-ישראל, עמ' 452, 516, 550, 575.

10 יום טוב אנג'יל שימש מיופה כוח של סוחרים יהודים בקושטא, וסרסור בשורות סוחרים אנגלים. נזכר בתעודות של חברת הליבאנט כבעל בראת (כנראה 'תורגמן של כבוד') ב 8, 21, 28 במארס וב 22 בספטמבר 1786 : 390, 355–6, 350, 343–4, pp. SP 105 / 188.

11 בעל הפירמה "טולידו ובנו, עמד בקשרי מסחר עם אנגלים, וקנה מהם אריגים. נזכר בתעודות הנ"ל ב 1 ביולי 1784, 24 במארס 1786, 25 בפברואר 1788 : 354, 195–6, pp. SP 105 / 188, p. 16 SP 105 / 213.

12 רפאל בן יעקב פראנקו, מיחידי קהל הספרדים בלונדון, סחר עם אמריקה, הודו ועוד. נשא לאשה את לאה בת משה לופז פירירה בד' בניסן תקכ"א : L.D. Barnett, *Bevis Marks Records*, Part II, *Abstracts of Ketubot or Marriage Contracts of the Congregation from the Earliest Times Until 1837*, Oxford 1949, p. 96, No. 904. נזכר ברשימת יחידי הקהל ב 1764 : M. Gaster, *History of the Ancient Synagogue of the Spanish and Portuguese Jews*, London 1901, p. 148 ; J.M. Shafetesley, *Jews in English Regular Free-Masonry, 1717–1860*, TJHSE XXV (1977), p. 178. נבחר ל'מעמד' : Hyamson, *The Sephardim of England – A History of the Spanish and Portuguese Jewish Community 1492–1951*, London 1951, p. 435. על פעילותו הכלכלית בשנות השבעים של המאה הי"ח : G. Yogev, *Diamonds and Coral – Anglo Dutch Jews and Eighteenth Century Trade*, Leicester University Press 1978, pp. 42, 169–174.

אינונטאר של כל נכסיו וכספו הידועים לה, המצויים בידה ובידי אחרים בעבר ובעתיד. וכי היא תגיש רשימה זו לבית המשפט בלונדון עד מארס 1782. על אמיתות ההצהרה חתמו בתור עדים וערבים הרופא שמואל טרויס¹⁸ ויעקב טולידו, הסוחר שכבר הוזכר לעיל. נוסף להם אישרו הקנצלר והשגריר כי ביום הנ"ל הופיעה שרה בפניהם בנוכחות הערבים ונשבעה על ההצהרה, שנוסחה בהתאם לחוק, וכן הם מאשרים הופעתם של שני הערבים היהודים הנ"ל בעלי מעמד מכובד ואמין שהפקידו שתי ערבויות, כל אחת בשיעור אלפיים ל"ש.

יומיים לאחר מכן כתבה שרה יפוי-כוח נוסף לרפאל פראנקו בלונדון, שיטפל בכספה שעתה הגיע ל 1788 ל"ש, כולל הקרן והפירות, והוא רשאי לקבל בשמה חלק מהסכום הנ"ל לטובתה ולמסור לה את הרווחים השנתיים מהסכום שישאר בבנק. הוא מיופה כוח ליצגה בכל ערכאה משפטית כפי שיחשוב לנכון, להגן על האינטרסים שלה, כאילו היא עצמה היתה פועלת. הוא גם רשאי למנות מיופה כוח במקומו ולהחליפו בהתאם לצורך ולאינטרסים שלה.

בהופיעה שוב בשגרירות ב-21 בדצמבר אותה שנה, היא מסרה בכתב מאזן הוצאות והכנסות מרכושם של החכם אברהם אבן עזרא ושל ר' שלום מזרחי שרעבי, לפי הפירוט דלהלן:

אברהם אבן עזרא

הוצאות	הכנסות
תשלום במזומן לרכישת חלקת קבר	ספרים עבריים 500
והוצאות נוספות בגין טכס הקבורה,	ריהוט של הבית 300
לפי מנהג ירושלים 900	ביגוד שהיה שייך לנפטר 200
חובות שונים ששולמו 500	שמלות שנרכשו על ידו לאשתו 300
למאזן 900	מזומנים 1000
2300	2300

שלום מזרחי שרעבי

הוצאות	הכנסות
רכישה של חלקת קבר, והוצאות	ספרים עבריים 300
נוספות בגין טכס הקבורה, לפי	ריהוט של הבית 258
מנהג ירושלים 340	ביגוד של גבר 180
מתנות לחכמים במשך	שמלות לאשה 295
השנה שקדמה לפטירתו 200	גרעון שכוסה ע"י אלמנתו 207
חובות שונים ששולמו	
מחשבונו 700	
1240	1240 ¹²

13 בחיבורים על הרופאים היהודים בתורכיה, וביניהם אלה שפעלו במאה ה"ח, לא מצאנו שם זה: A. Galante, *Medicins Juifs au service de la Turquie*, Istanbul 1938 שם המשפחה טרויס מצוי בין יהודי איטליה ומבניה היגרו לירושלים ולמזרח התיכון.

מה ניתן ללמוד מטבלה זו? ר' אברהם אבן עזרא היה אמיד יותר מהרש"ש. הדבר ניכר הן בצד ההוצאות והן ברכוש. הפער בולט ברכישת מקום הקבר וההוצאות הקשורות לקבורה — שהן פי שלוש כמעט אצל אברהם אבן עזרא.¹⁴ ברכוש שנשאר, 500 פ. ספריו של אברהם לעומת 300 של הרש"ש. האחרון השאיר גרעון של 207 פ. שאשתו כיסתה, ואילו אברהם השאיר 1000 פ. מזומנים.

למרות עניותו, היה הרש"ש נדיב יותר כלפי חכמים, כפי שמתבטא ב 200 פ. שחילק לחכמים. סעיף כזה אינו מופיע כלל אצל אברהם אבן עזרא.

ביגתים נפטר רפאל פראנקו בא כוחה בלונדון. האלמנה יפתה את כוחם של שני סוחרים נוכרים בלונדון, ויליאם הנרי וג'יימס האנסון. יפוי-הכוח כלל את כל הפרטים שנכתבו בעבר, פרט למשפט אחד והוא: 'להמשיך ולקבל ולמסור לי רווחים שנתיים על הקרן שבבנק'. לא ברור אם הדבר מגמתי או מקרי. לשם כך התייצבה שוב בקנצלריה של השגרירות ב 9 בינואר 1782, והצהירה על זכויותיה לגבי כספי הירושה מאביה, שעתה ערכם 1788 ל"ש ומושקעים במניות בבנק, וכי חווה הנישואין לא ביטל את זכויותיה, אף לא ניתן הכסף במתנה או בדרך אחרת לבעלים שלה ולכל אדם אחר.

התעודה האחרונה בנושא זה היא מ 18 בינואר 1782. באותו יום תורה שרה והתייצבה שוב בפני הקנצלר וחתמה על יפוי-הכוח הנ"ל לשני האנגלים בלונדון שאמורים ליצגה. הם רשאים לתבוע תמורת טירתם 788 ל"ש ותשעה שילינגים מתוך 1788,9 ל"ש העומדים לזכותה, וכן את הרווחים מהקרן. כמו כן הם רשאים לתבוע מיורשי רפאל פראנקו או מן הממונים על ירושתו את כל הפרטים והניירות שהעבירה אליו. שרה מבטלת את יפוי-הכוח שנתנה לרפאל פראנקו או לאדם אחר בעבר, ומעתה רק הם יהיו נציגיה.

תעודות אלו נותנות, איפוא, ידיעות על חיי המשפחה של הרש"ש, שנשא אשה לאחר פטירת אשתו הראשונה. כדי להבטיח את ערך הכסף, בתנאי האינפלציה של המטבעות העות'מאניים, היו יהודים שהפקידו כספם בבנקים באירופה במטבעות יציבות. כך גם נהג אביה של שרה, במטרה שהיא תירש סכום שיבטיח את עתידה באלמנותה. מהנתונים המפורטים על הרכוש של שני האישים וערכם, ניתן ללמוד כמה פרטים על מחיריהם של חפצי בית. מחיר ריהוט של משפחה זהה לזה של שמלות אשה — כ 300 פיאסטרים. זה גם הסכום בערך הדרוש להחזקת משפחה לשנה בארץ ישראל.¹⁵ ולבסוף, פן נוסף על הקשר בין יהודי קושטא לאחיהם בלונדון.

14 'מנהג ע"ק הוא שהאלמנה קוברת את בעלה מנכסי המת אפילו אין בנכסים שיעור כתובה': תקנות ירושלים, ירושלים תרמ"ג, דף פג, סי' יד; שם דף לב, סי' ט' נאמר כי דמי קבורה בירושלים הם שלשים גרושים.

15 על המטבעות, שכר עובדים, הוצאות הקיום הממוצעות למשפחה בתקופה זו ראה: א' בשן, בתוך: ספר זכרון להרב יצחק נסים, בעריכת מאיר בניהו, ספר חמישי, ירושלים תשמ"ה, עמ' רצד—רצו, הערות 15—21.